

Pritz Pál

MAGYAR SORS, MAGYAR „FÁTUM” ADY ENDRE ÉS JÁSZI OSZKÁR ÉLETE TÜKRÉBEN*

Az előadónak – ha már ilyen címet választott – több mint illő: kötelessége azzal kezdeni, hogy elmondja, volt, van és lesz magyar sors. Mint ahogy igaz ez bármely más nemzetre is.

Ám Sorson az előadó nem a fátumot, hanem „csak” a meghatározottságok azon együttesét érti, amelyek a cselekvő ember lehetőségeit oly’ erősen beszűkítik, olyannyira nem engedik azt történni, amit elérni szeretnénk, hogy úgy érezzük: valaminek a markában vagyunk. Nos, ezt nevezem Sorsnak. Sokszor azért is a Sors markában érezzük magunkat, mert a mainál többnyire bizonyosan mostohább körülmények között élt felmenőinktől örökölt gényeinkben égetten hordozzuk a sorsszerűség érzését.

Ha a Költő azt mondja: *Mikor mozdulok, ők ölelik egymást*, és azt is mondja: *Tudunk egymásról, mint öröm és bánat / Enyém a múlt és övék a jelen / Verset írunk – ők fogják ceruzámat / s én érzem őket és emlékezem*, akkor napnál világosabb, hogy számos esetben a Végzet hatalmát véljük látni ott is, ahol „csak” a meghatározottságok munkálnak.

Miközben a meghatározottságokat – jelentős mértékben – messze nem természetfeletti erők, természeti adottságok, hanem „csupán” embertársaink, s magunk döntései, számos esetben rossz döntéseink hozzák létre. A 19. század egyik zsenije ír arról, hogy „azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakul, senki sem akarta”.¹ Ebben egyszerre látszik – hogy valami nagyon ismertre utaljak – a mozgástér és a kényszerpálya dialektikája.

Tehát leszögezhetjük: a Sors, vagyis a meghatározottságok együttese a cselekvő ember lehetőségeit bár tetemesen beszűkíti, helyenként és időnként szinte a végzetszerűségig beszűkíti, ám *mindig van lehetőség a választásra*. Előadódhat, hogy e lehetőség csupán annyi: nem elfutni a halál elől. Mint tette – mondjuk – Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki 1944 karácsonyán *választott halált* halt. Mint ahogy választott halált halt a kommunista Nagy Imre is 1958 júniusában. Számos ízben természetesen a halál sem lehet választott, hanem az bizony elkerülhetetlen. Ám akkor sem mindegy – mert a példáknak igenis van súlyuk, jelentőségük, s akár akarjuk akár nem: mindenkor példát adunk –, hogy ki hogyan néz szembe a végzetével.

Ám most mondanivalóm veleje az, hogy a Sors *nem* szinonimája a *végzet*nek. A végzetnek a fátum a szinonimája. Én tehát a Sorsról beszélek, s teszem ezt azért, mert ennek a szónak hatalmas a vonzása, figyelmet kelthet a használója. És erre a figyelemre kiváltkép-

* E dolgozat előadásként hangzott el a Kolozsvári Akadémiai Bizottság szervezésében 2015. május 13-án. Jegyzetek nélküli változatát a *Tekintet* című folyóirat közölte 2015. nyári, 4., számában, egyes részeit a *BBC History* magyar kiadása októberben közölte. Az apparátussal ellátott szövegnek ez az első közlése.

¹ Friedrich Engels levele Joseph Blochhoz 1891. szeptember 21–22. = MARX–ENGELS: *Válogatott művek*, II., Szikra, Budapest, 1949, 489.

pen szükség van mai világunkban. Abban a világban, amelyben társadalmi méretekben drámaian csökkent a megfontolt gondolat, s általában a tudás súlya. Számtalan oka van ennek, s közöttünk bizonyosan kitüntetetten fontos, hogy drámaian lecsökkent azoknak a száma, akik még egyáltalán olvasnak.

Olvasnak azért, hogy igényesen gondolkodhassanak.

*

Et nunc venio ad fortissimum. Amikor 1961-ben megjelent Horváth Zoltán *Magyar századforduló* című munkája, akkor az a reveláció erejével hatott. Mert a „második reformnemzedék” elnevezéssel illette azokat a polgári radikálisokat, akiknek nagy lobogású vezére Jászi Oszkár volt. Az a Jászi Oszkár, aki – mint tették ezt oly sokan – magát nem csupán magyarnak, sokkal inkább magyarnak tartotta, mint azokat, akiknek felmenői az őseinél sokkal régebben e hon magyár ajkú lakói voltak.

Jászi Oszkár ellenben Jakubovics Oszkárnak született, s őt bizony a kortársai közül sokan az idő múlásával sem Jászinak, továbbra is inkább Jakubovicsnak tartották.

Volt ebben valami sorsszerű.

Az 1875-ben született Jászi Oszkár Nagyváradban, a piarista gimnáziumban *konskolarisa* volt az 1877-ben Érindszenten született Ady Endrének. Barátságuk nem ekkor, hanem felnőtt éveikben alakul ki.

Jászi Oszkár 1912-ben jelentette meg *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című könyvét. Bár fél évtizednyi munka, rengeteg empirikus tudás összegződik benne, szerzője nemhogy a politikára nem hatott, még tartalmas vitákat sem tudott kiváltani vele. Eszmetársai természetesen méltatták, ám a hazai ellenfelektől csak gorombaságokra, alaptalan gyanúsítgatásokra futotta, ráadásul a nemzetiségi vezetők körében is csak vegyes visszhangot keltett. A várt kedvező hatás elmaradásában Jászinak is volt a szerepe. Mert szenttelen tudósi alapossággal taglalva a téma összetevőit jóval kevesebb figyelmet fordított arra, hogy a politikus² ösztönös megérzéseivel, állandó veszélytudatával kezelje témáját. Nem súlya szerint mérlegelte, hogy akkor már a nemzetiségi kérdés a külpolitikai-hatalmi világ részévé vált.

Ady Endre ellenben – bizonyára költői lelke miatt is – áradó lelkesedéssel üdvözölte a munkáját. A csupa-csupa szaggatottság írás szokásos méltatásnál messze több. Egyenesen *magasztalása* Jászinak. A csalódott férfiúnak ez nem csupán akkori keserűségére, egész élete kudarcos voltára bizonyul majd balsamnak.

Gondoljuk meg: az 1918. évi polgári demokratikus forradalomnak Károlyi Mihály mellett – mögött – csak Jászi Oszkár a másik emblematisz figurája. Jászi még nincs 45 esztendő, amikor végleg elmegy hazájából, s onnan közel negyven esztendőn kereszt-

² Jászi Oszkár számos alkalommal tépelődött azon a problémán, hogy tudós vagy politikus legyen. Közismert, hogy más attitűd jellemzi az egyiket és a másikat. Mindazonáltal léteznek a tudós politikus típusa, aki nem a napi politikai bozótharcok mestere, hanem tudományos felkészültsége révén stratégiai igényű politikusként működik. Természetesen Jászi is ezen típus megtestesítője volt. Azzal a szintén ismert tehertétellel, hogy az ilyen személyiségek számos esetben bukott politikussá válnak.

tül csupa kudarc, keserűség, meddő várakozás az élete. És ha egy nemzet mind a mai napig nem néz szembe a hibáival, képtelen meglátni e forradalom *pozitív* jelentőségét, bűnbakgyártók által hagyja magát félrevezettetni, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy – minden valódi nagysága ellenére – az emigráns Jászinak nagy szüksége lett az Ady általi magasztalására. 1912-ben még csak az akkori csalódottságára volt balszam a sok-sok elismerés. Az aggastyánnak ellenben – ismétlem – már egész élete igazolásául kellett az a sorok, amelyek ebben a magasztalásözönben találhatóak.

„Betük a betűtlenség korából, hazafias jelszó az útonálló ragadozás patriótáinak falánk száján, levegő a kénköves barlangokban. *Jásziban a magyarság megkapta a hazafiasság új-rakeresztelő szakramentumát, [...] a szabad szabadságot s azt a magyarságot, amennyi s amilyen még sohasem lehetett. Jászi géniusza némileg azoké a nagy hadvezéreké, akik úttalanul érkező hadseregüket még jóformán össze sem szedték, előbb utakat vernek neki a zordon Alpokon át. De a hannibáli, a napóleoni pszichénél fejlettebb, emberibb, forróbb az övé.”³ Még hosszan idézhetnénk Adynak a valóságtól történt elrugaszkodásait, ám aligha van szükség rá. Így is világosan látszik, hogy Jászi mily’ „mértéktartóan” rendelkezett testámentumában, amikor a sok magasztalás közül majdani hazai sírjára „csupán” a szélesebb körökben ma is valamelyest ismert sorokat kívánta vésetni: „S hogy folyósan szélesedtek az ő útjai, úgy ömölgettek felé mindenünnen [...] a magyar becsületesek és intellektuelek útjai.”⁴*

Történészoklevél nélkül, a honi históriában való némi tájékozottság alapján is elmondható: Jászi Oszkárnak addig a pontig valóban *folyósan szélesedtek az ő útjai*, hogy a rákövetkező esztendőben, 1914-ben megszervezett kis Polgári Radikális Pártja élén nemzetiségügyi minisztere lehetett a polgári demokratikus forradalomnak. Ám abban, hogy már 1918. december 10-én lemondott tárca nélküli nemzetiségügyi miniszteri állásáról, bizony – való igaz: ennél is súlyosabb tényezők⁵ mellett – ugyancsak ott volt az a tény, hogy a Költő állításával szemben Jászi irányában egyáltalán nem ömölgettek *mindenünnen [...] a magyar becsületesek és intellektuelek útjai*.

Tévedésbe esnénk, ha nem látnánk meg, hogy Ady Jászival szembeni pozitív mértékvesztése nem egyéni hiba. A sok magasztalással hívja fel a figyelmet arra, hogy végre valaki – az agg Mocsáry Lajos után – szembenéz azzal az irgalmatlanul nagy problémahalmazzal, amiről a magyar uralkodó osztályok (pedig a birodalom minden második állampolgára nem magyar ajkú volt) igazából csak az erő nyelvén akartak tudni.

Mivel előadásom középpontjába a Sorsot helyeztem, nem mondhatok búcsút Ady írásának annak befejező passzusa szemrevétele nélkül.

„Valamikor azt beszélgettük valakivel, micsoda nagyérvés kezét szorítani olyan emberrel, kiről tudjuk, hogy szobrot fog kapni.” Száz esztendőnél is több múlt el, hogy Ady

³ ADY Endre: *Jászi Oszkár könyve*, Nyugat 1912/10., 835–837.

⁴ JÁSZI Oszkár *Válogatott levelei*, összeáll., jegyz. Litván György – Varga F. János, Magvető, Budapest, 1991.

⁵ Sokkal döntőbb volt az a tény, hogy Tisza István Magyarországa 1914-ben nem tudta elkerülni a hadba lépést, sokkal döntőbb ok volt, hogy a háború elvesztése nyomán a konkukat akaró szomszéd nemzeti nacionalizmusokkal szemben nem volt érdemi magyar ellenő, sokkal döntőbb tényező volt, hogy a Tisza István-i Magyarország nem gondoskodott a várható bukás esetén esetleg sikeres politikai garnitúra megerősödéséről, sokkal döntőbb tényező volt a győztes nagyhatalmak távlatokra vak politikája.

Endrét a nagy érzés elfogta, ám – a különben minden alappal elgondolt – Jászi-szobor magyar földön máig nem készült el. Ennek számos okát előadásomban még csokorba gyűjtöm, ám Ady másik fájdalmas tévedésére már itt utalnom kell. Az elmúlt évszázadban a *Dunának és Oltnak bizony nem volt, nem lett egy a hangja*. Bár ezen előadás csekélyke szerzőjének természetesen mély meggyőződése szerint Ady Endrének egyszer bizonyosan igaza lesz, ám addig – és ebben is bizonyos – mind a Dunán, mind az Olton még nagyon sok víznek kell lefolynia. A zseninek ellenben természetesen igaza van abban, hogy *a szobor is legtöbbször az elevenek galád szerencsejátéka a gazdag halottakkal*. Majd ismét téved akkor, amikor Jászi Oszkár szobrát már 1912-ben virtuálisan létezőnek mondta: „Milyen más szobor már is a Jászié: ő megcsinálta az új una eademque nobilitását [egy és ugyanazon nemességét] Magyarországnak s ezek továbbélése, jövődő harca az ő szobra a régi una eademque nobilitás összetörendő kőbálványain.”

Zsenisége tudatában Ady Endre számtalan esetben nem habozott másokról gyilkos szavakat írni, mondani. Jászihoz ellenben – a valóban ritka férfibarátságok egyik megéjtően szép példajaként – egészen elképesztő alázattal viszonyult. „S ha van valamit érő, továbbb szálló; továbbküzdő szép és jó az én kicsiny munkámban s életemben – fejezi be írását –, csak abban és ott, ahol és miben a Jászi-utakkal összetalálkozhatott.”

*

A Jászi-utakkal történt összetalálkozás a kismemes-sarj és a frissen asszimilált magyar találkozása. Abban a világban, ahol az ország modernizálódása öles léptekkel ment előre, s ahol e fejlődés számos visszásággal, társadalmi feszültséggel is társult. E feszültségek egyike a zsidókérdés volt. A leegyszerűsítő, sőt félrevivő ábrázolásokkal szemben Ady Endre költészete sem mentes a helyenkénti antiszemita megnyilatkozásoktól. Ennek fényében még nagyobb súlya van a Jászi Oszkárhoz fűződő barátságának.

Minden semmirevalónak, / Gácsnak, svábnak és zsidónak / Grádics adatott / Itt alant már csak egyedül / Maradok – írja esztendővel korábban, 1911-ben a *Seregesen senkik jönnek* című versében. Majd a harmadik strófában kimondja, hogy idegenellenességének oka a magyarság (= ő saját maga) kirablása: *Seregesen senkik jönnek, / Megrabolnak, elköszönnek / Gúnyyal, szabadon, / Mi bennem gyűlt, mindenkié / A vagon*.

A következő strófában megjelenik a magyarság mély megosztottsága, s vele az ő kizsákmányoltsága: az úri, léha nullák rajának a heresége. *Mind a szépet, amit hoztam / S ami uj, nagy, átkozottan / Sok, pazar ige: / Úri, léha nullák raja / Söpri be*.

Az utolsó előtti versszakban az asszimiláltakat álmagyaroknak, önmagát pedig az egyetlen valakinek mondja: *Álmagyarok s jöttment népség / S címeres, ronda cselédség / S nagyúri nagyok: / Ez időben, itt, valaki: / Én vagyok*.

A befejező strófa a magabiztosság, az erőltetett magabiztosság, a holnap szétmálló magabiztosság költészete: *Új igéim tán nem hatnak, / Rossz frigyesim elhagyhatnak / S nőhet a fülem, / De nem lesz itt semmi, soha / Nélkülem*.

*

Ady Endre édesanyja református lelképásztori család sarja volt, ő református nevelést kapott, református iskolába járt, majd mivel gimnáziumba szánták szülei, az erősebb katolikus népiskolába járatják – így került a piaristákhoz. Istenes verseihez a kulcsot mégis Németh László adja a kezünkbe, aki miután azt írja, hogy „a magyar sors: emberi sors is, s a végzet helyi pribékjeinek s angyalainak csak a magyar kosztümöt kell levetniök, hogy mint az örök elvontságok: Élet, Halál, Isten – állják őt körül egy kálvinista Theatrum Mundi deszkáin. A metafizikai, vagy ha úgy tetszik, teológiai érzésnek egész különös iskolája ez: a faj sorsa hozzászoktat a sorshoz, a patrióta a heveny bajok mögött embermagjával a végzethez beszél” – bár láthatjuk: veretes szavakkal, s hozzá méltó tömörséggel az örök elvontságok, Élet, halál, Isten kérdését egyszerre és pontos arányossággal egyszerre illeszti az egyetemeshez és a nemzetihez, mégis körmondatának a befejező szavai mondják a legtöbbet: „s küldetésnek érzett pályája teremt Istent neki”.⁶

Azért, hogy figyelmünk tisztán irányulhasson az istenes versek miéértjére, szükségesnek tűnik, hogy némileg saját szavaimmal ismételjem meg a befejező gondolatot: Ady Endre számára az ő *küldetésnek érzett pályája teremt Istent*.

Németh László természetesen nem volna Németh László, ha e mélységet nem illesztené egyetemes és magyar eszmetörténeti tablóba. „Ilyen faji szorongásból táplálkozó, de azon túlcsapó vallást Nyugaton hiába keresünk: az ószövetségi zsidók, Dosztojevszkij oroszai bogozták így össze népi bánatuk[at] istenük természetével. Hogy a magyar szellemenben megvolt a hajlam a patrióta lírából a végokok körén mint vallásos líra szállni följebb – a XVI. század kálvinistái éppúgy bizonyítják, mint Széchenyi vagy Ady legigazibb elődje, Vajda János. De ami azoknál hajlam: Adynál dantei méretű építmény.”⁷

Az építmény dantei méretét az előadás keretei között csupán egyetlen verssel viláncolhatom fel. 1907-ben, tehát hét esztendővel a nagy háború kirobbanása előtt, s az ugyancsak nagy hullámokat vert annexiós válság előtt is még esztendővel írja (*Imádság háború után*):

Uram, háborúból jövök én,
Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.

A korszak ismerői tudják, hogy a sok évtizedes béke és mind keményebben sorjázó konfliktusok mélyén rengeteg emberben ott motoszkált a háború kirobbanásától való félelem. Ezek hű tükreként a szociáldemokrata pártok számos kongresszussal és egyéb erőfeszítéssel igyekeznek a végzetet feltartóztatni. Mások a nemzetközi jogban létrehozásuk a konfliktuskezelés hágai intézményeit, megállapodásokat kötnek várható háborús helyzetek valamelyest humánus keretek közé szorítására, ám az I. világháború majdan bekövetkező poklát négy ilyen sorba mások nemigen szorították:

⁶ NÉMETH László: *Sorskérdések*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1989, 450.

⁷ Uo.

Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.

Az utólagos tudás birtokában némi empátia is elegendő, hogy az egyéni csonkaság mögött a Birodalom eltűnését is meglássuk. A befejező strofa pedig azt a kilátástalanságot profétálja, amely majd Trianon gyermekeinek lesz nap-nap utáni életérzése:

Uram, láss meg Te is engemet,
Mindennek vége, vége.
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.

*

Ady Endre mértéktelenül pusztította szervezetét, s megrendült egészsége helyreállítására azt sem tette meg, amit már az akkori orvostudomány révén is megtehetett volna. Gondoljuk meg: örök szépségű sorait – *Már vénülő kezemmel / Fogom meg a kezedet, / Már vénülő szememmel / Őrizem a szemedet* – 39 esztendősen írta Csacsinszkanak, vagyis Csinszkanak. A szanatóriumi kezelések sokszor alig lettek többek a női csukák társaságában eltöltött további önpusztításoknál. Asszonya csak 1918-ban kérte komoly orvosprofesszorok tudását, s ők a teljes lepusztultság tényét diagnosztizálták. Ám az orvostudománynak ma sincs hiteles felelete a talányra: miért van az, hogy a *hűdékes elbutulást* mutató szervezetével írja meg az *Üdvözlét a győzőnek* című költeményét.⁸ És miért van az, hogy amikor 1918. október 31-én értesül a *csóvás gazember, a geszti bolond, a kan Báthori Erzsébet, az úrként, magyarként egyként rongy* meggyilkolásáról, akkor – szokványos elmék vélelmezett örömmünepe helyett – még mélyebben omlik össze. A jelenetet – számos leírás ellenére – aligha lehet pontosan rekonstruálni. Ám az bizonyos, hogy többé nem ír verset. Mert minden bizonnal tudta, hogy a magyarságnak nagy vezetője, védője pusztult el.

És azon sincs mit eltöprengeni, hogy ki volt a valóban formátumos vezetője a magyarságnak. Az a kormányfő, aki sok egyéb mellett – Szabolcsi Lajos, az Egyenlőség című, széles körben olvasott hetilap szerkesztője jegyzi fel – „a zsidógyűlölő cikkek ügyében nem ismert tréfát, Besztercén és Kolozsvárott betiltott két zsidóellenes hetilapot”, s aki miután megtudja, hogy a katonai cenzúra törli a lapnak a zsidóság helytállásáról szóló híreit, akkor felülbírálja a cenzúrárt.⁹ Vagy az a későbbi kormányzó, aki majd helyesli a polgári jogegyenlőséget mind súlyosabban sértő törvényeket. Természetesen ordító hiba lenne, ha nem utalnánk arra, hogy merőben más korszakban volt kormányfő az egyik, és egy másik világban kormányzott a másik. Ugyancsak ordító – bár nem kevés hangoskodó által gya-

⁸ BENEDEK István: *Ady Endre szerelmei és házassága*, Százszorszép, Budapest, 1992, 264.

⁹ SZABOLCSI Lajos: *Két emberöltő – Az Egyenlőség évtizedei 1881–1931*, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1993, 171–172.

korolt – hiba lenne eltekinteni az 1933 utáni nemzetiszocialista Németország bennünket is penetráló hatásáról, nem beszélve az 1944. március 19-i német megszállás irgalmatlan súlyáról. Ám a legviszafogottabban is annyit elmondhat a historikus, hogy másként alakul hazánk sorsa, ha Tisza István az öt óvó Károlyi Mihály szavára vidékre húzódik.

„Ennek így kellett történni”, hörögte a halálos megsebzett Tisza. És még az is, aki távolról sem osztja a predestináció tanát, „csupán” ismeri azt a mérhetetlen szenvedésözönt, amely a Szerbiának küldött hadüzenet nyomán zúdult a magyar népre (is), érzi a Sors szelének suhogását ott a Hermina úti villában október 31-én.

Nos, mindent egybemarkolva: Ady Endre, a zseniális barát verseiben és publicisztikájában egyaránt roppant keményen – számos esetben túlzásoktól sem mentesen – osztorozta az „istentelen rablólovagok és csuhások” országát, annak miniszterelnökét, ám közben kemény kritikája a magyarság sorsa feletti mély aggodalommal is átitatott. Az életében oly sokat ócsárolt, a *magyar kultúra pálmafáján levéltetűnek is nevezett* költő recepciója már a húszas években bekövetkezett, költészete már Horthy Miklós Magyarországon érettségi tétel lesz. A polgári radikálisok ellenben – az általános, nemes, nagy emberi célok jegyében – úgy támadták a „magyar feudalizmust”, hogy közben azt a veszélyt: a Szent István-i birodalom a sír szélén jár, s abba mindjárt belezuhanhat, egészen az összeomlásig nem fogták fel. Vezérükben, Jásziban ugyan volt, ám – 1912-es könyve kapcsán láttuk – nem elegendő effajta érzékenység. Az eltérés messze nem volt elégséges arra, hogy a korabeli magyar közvélemény a javára disztingváljon.¹⁰ Ha ilyenek ezek a „hazátlan bitangok”, akkor világos, hogy vezetőjük sem lehet másfajta.

Ady Endre a *Jászi-utakkal* maradéktalanul azért találkozhatott, mert mindketten a társadalmi igazságosságot akarták, ha úgy tetszik: a szó teljes értelmében vett demokráciáért harcoltak konok következetességgel. Erről pedig a magyar tájakon is a hatalmasok inkább öblös beszédekkel mondanak, mint megvalósulásáért ténylegesen tennének. Akár ezen az egyetlen ponton összegyűlt Jászi Oszkárnak a nemzettel szemben annyi „bűne” – megtévezve természetesen az Adyval szembeni, fenti különbözőségével –, hogy ne legyen számára pardon. Azért van ez így, mert Szabó Dezső 1928-ban ejtett szavai – minden túlzásuk, egyoldalúságuk, a nép és nemzet helytelen egybemosása ellenére – a lényegre tapintanak. „Elmaradhatatlan jelensége az ellenforradalomnak egy bizonyos álnacionalizmus, [...] mely a Nemzetet csak az úgynevezett nemzetfenntartó elemekben látja, Till Eulenspiegel-i humorral azokat nevezve nemzetfenntartó elemeknek, akiket a nemzet eltart, helyesebben kitart.”¹¹

Ám ne elégedjünk meg a sommás magyarázattal, hanem folytassuk a probléma már megkezdett szétszalazását.

A történeti köztudatban élt, ma is élő Jászi-képet jelentős mértékben Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című munkája¹² éltetette, élteti. Ő a hazai historiográfia egyik jelese.

¹⁰ GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007, 157–158.

¹¹ *Az ellenforradalom természetrajza (Orbánhegy 1928. június 4.)* = SZABÓ Dezső: *Az egész látóhatár*, I., Püski, Budapest, 1991, 384. (Szabó szavait Mink András idézi a Népszabadság 2015. április 10-i számában megjelent írásában.)

¹² MÁLYUSZ Elemér: *A vörös emigráció [1931]*, Attraktor, Gödöllő, 2006.

A nem szakértő olvasó pedig miért is tudná, hogy ebben az esetben tehetségét, szakmai igényességét mélyen alulmúló munkát adott ki a kezéből? Az is súlyt ad a könyvnek, hogy ez az emigráció valóban ártott általában a magyarság, s azon belül a megcsonkított ország érdekeinek. Ám mindeközben Mályusz már munkájának címével – *A vörös emigráció* – hamisít.

Mert az emigráció valósága éppen ellenkezőleg festett. Mivel Jászi Oszkárnak nagy súlya, nagy szava volt, ezért a hamis állítás őt is vörös fénnel vonja be.

Azt a Jászit, aki nemhogy Leninnel, hanem Marxszal is (a Magyarországi Tanácsköztársaság gyakorlatát látva végérvényesen) élesen szemben állt. Bécsi emigrációjában ke-
reken kétszázoldalas szöveget ír a marxizmus cáfolatára, ám kézírata inkább torzó, mint szintézis. Az idők során maga is elfeledte. Csak hagyatékának kutatása során, 1982-ben lett ismert. 1983-ban Párizsban, az ottani Magyar Füzetek könyvsorozatában jelenik meg, illegálisan kerül haza Magyarországra, ahol a rendszert lebontani akaróknak lesz az egyik ideológiai fegyvere. 1989-ben a Századvég Füzetek sorozatában *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* címmel jut el sokakhoz, hogy azután a pillanatnyi figyelem elmúltával hatástalanná váljék.¹³

Azt a maszkot, amelyet szorgos s messze nem tehetségtelen kezek¹⁴ formáltak az ő igazi arca eltakarására (is), azt reális tényezők (is) erősítik. Jászi igaz arcának eltakarása akkor nyeri el mélyebb értelmét, ha látjuk (erre már korábban sommásan utaltam), hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom sincs a valós történelmi helyén.

Ennek a forradalomnak gróf Károlyi Mihály és Jászi Oszkár az emblemikus hőse. Az antikorszakos gondolkodás¹⁵ Jászit is erősen érinti,¹⁶ ám első helyen Károlyi Mihály emlékét sújtja. Mert a kommunista igényű, ám magát reálisan „csupán” szocialistának

¹³ Lásd LITVÁN György: *Jászi Oszkár. Politikai életrajz*, Osiris, Budapest, 2003, 180–181. (A Jászi-írás címe pontosan jelzi gondolatvilágának azon sarkalatos pontját, hogy a kapitalista piacgazdaság meggyőződéses híveként is az emberiség jövőjét valamiféle szocializmusban látta. Nyitva hagyva azt a fogas kérdést, hogy e mutatvány megoldható-e, feltehetőleg nem alaptalanul jegyzem meg, hogy a kézirat torzóban hagyása egyfajta beismerés: Jászi Oszkár ugyancsak nagy elmeéle és kemény elszánása sem volt elegendő a marxizmus szisztematikus elméleti megsemmisítésére.)

¹⁴ „Erdélyt majd elintézi Jászi Oszkár” – adja egyik hőse szájába a rágalmazó mondatot Herczeg Ferenc, a korszak írófejedelme. Idézi Litván György: *Uo.*, 350.

¹⁵ Antikorszakos gondolkodáson a megelőző rendszer/korszak valóságának – döntően legitimációs célokat szolgáló – befekettítése, leminősítése értendő. Messze nem csupán magyar, s természetesen nem kizárólag mai gyakorlat.

¹⁶ Azért van így, mert a négyévtizedes szocialista korszak ideológiai fundamentuma is lényegében végig – az első időszakban kimondottan vadul – antikorszakos volt. Rengeteg valótlan-ságot mondtak el elődeikről. Trianont pedig egyszerűen évtizedekig agyonhallgatták. Ennek az egyik elképesztő monumentuma a Molnár Erik főszerkesztésében először 1964-ben megjelent (1971-ben harmadszor is közzétett), kétkötetes, többszerzős, reprezentatív *Magyarország története*. A Ránki György által írt, a Horthy-korszakot tárgyaló fejezetben belül a trianoni békeszerződés még egy picike alfejezet-címet sem kapott. *Az ellenforradalom tábora és belső ellentétei* című alfejezetben belül csupán néhány sor található Trianonról. A szerző így intonálja a kérdést: „A tőkés restauráció megszilárdítása belpolitikai feltételeinek megteremtése mellett az uralkodó osztályok mindent megtettek rendszerük külpolitikai elismertetése érdekében is. Ebből a szempontból fontos mozzanat volt a békeszerződés aláírása.” (3. kiadás, II. kötet, 375.) Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy amikor az inga a másik irányba lendült ki, akkor viszont megint mindent elöntött – Németh László kifejezésével – a „bőmbőlő honfibu”. Az pedig sírjukból a régi bűnbakkepző sémákat támasztotta fel. Ebben Jászi Oszkár emlékezete ismét a régi, tehát rágalmazó lett.

minősítő, négy évtizeden át országgló rendszer – messze nem alaptalanul – éles vonallal választotta el Károlyi Mihály és Jászi Oszkár emlékét. Tehát *önmagában* a „négy évtized” leminősítése Károlyit igen, ám Jászit nem degradálja.¹⁷

Károlyi azért kerülhetett be az akkori marxista kánonba, mert hosszú emigrációja során világnézetében mind közelebb került a kommunista szemlélethez. Illúzióit bár az idők során elveszítette, ám hitét, hogy a marxista szocializmus lesz az emberiség jövője, nem adta fel.

Jászi Oszkár antikommunizmusa ellenben élete során sziklává szilárdult.

1991 derekán hamvai hazakerültek, ám a demokratikus Magyarország nem emelte kánonjába az engesztelhetetlen antikommunista, doktriner szabadkőművest. Az SZDSZ programja szerint „elődünk Jászi Oszkár”,¹⁸ mégis mintegy évtizednyi kormányzati pozíciójukban ők sem tettek semmit, hogy végre legyen egy köztéri Jászi-szobor, akaratukból semmiféle más, emlékét komolyabban ápoló lépésre nem futotta.

Messze nem véletlenül. Az SZDSZ-nek kifejezetten púp lett volna a hátán, ha ápolja az egész életében sikertelenül politizáló Jászi Oszkár emlékezetét. Tehertétel lett volna számukra liberális szocializmus utáni vágyakozása is.

Az SZDSZ Jászi Oszkár szellemi örökségéből két ponton – saját és az ország javára – meríthetett volna.

1. Jászi Oszkár nem csupán református lett, hanem élete során is megtartotta ezt a hitét. E tekintetben erősen különbözött élesen egyházellenes polgári radikális híveitől, akik viszont ezen felfogásukkal az SZDSZ elődei. Minden bizonnyal a pártnak és az országnak is jót tett volna, ha türelemmel viselik a történelmi egyházak revindikációs törekvéseit.

2. Jászi szellemi örökségének ápolása a rendszerváltás után újjáéledő népi–urbánus vitára is csillapítóan hathatott volna, hiszen amikor ez a nemzetpusztító vita a harmincas években elkezdődött, akkor ő egyértelműen a népi írók oldalára állt.¹⁹

Az elmúlt közel negyedszázad Jászi Oszkár számára a másik oldalon az – úgymond – „nemzetellenes bűneinek” felhánytorgatását, itt pedig leginkább a feledést hozta.

Jászi – az elmondottakon túl – még egyéb súlyos okokból sincs a helyén.

1. Trianon ma is seb a nemzet testén.

2. Az 1989/1990-es rendszerváltás nyomán megelevenedett az Erdei Ferenc által leírt kettős társadalmi struktúra.

¹⁷ FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez: 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata*, Gondolat, Budapest, 1960. A hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években a gazdaságilag mind roskeletagabb, legitimációjának megőrzéséért küzdő rendszer halk és óvatos engedményeket tesz Jászi örökségének kedvezőbb megítélése irányában. Ennek főleg az MTA Történettudományi Intézete az otthona. A legtöbbet ezért L. Nagy Zsuzsa, Litván György, Hanák Péter, Gyurgyák János, Varga F. János, Szarka László, Pók Attila teszi. Ugyancsak lényeges az egyetemi, majd diplomáciai pályán tevékenykedő Jeszenszky Géza munkássága. Az ezen kutatásokra épülő (tanulmányomban gyakran hasznosított) nagy-monográfia LITVÁN: *I. m.*

¹⁸ *A Szabad Demokraták Szövetségének programja*, Budapest, 1989.

¹⁹ Urbánus oldalról döntő mértékben azok szították a vitát, akik az I. világháború előtt polgári radikálisok voltak. Lásd részletesebben GYURGYÁK: *I. m.*, 163.

3. Az anomáliáért magát Jászi Oszkárt (és általában a polgári radikálisokat) is súlyos felelősség terheli.

1. A seb fájdalmát az Európai Unió erősen enyhíti,²⁰ ám mindaddig meg nem szüntetheti, amíg a szomszédok a magyar kisebbségnek nem adnak társult nemzeti pozíciót. Az igazi megbékélést itt a türelmetlenség, ott a gyanakvás hátráltatja.

Itt joggal vagyunk türelmetlenek, hiszen félő, hogy amikor végre meglesz a vágyott társult nemzeti pozíció, addigra a kisebbséget a természetes asszimiláció létszámában feltartóztathatatlanul drasztikusan tovább gyengíti. *Ott* a gyanakvásokat vaskos történeti és jelenbeli tények táplálják.

Mindebből következően az utolsó, 1989/1990-es rendszerváltás után kialakult új helyzet – minden roppant lényeges különbözőség közepette – az 1918/1919-es forradalmak bukása utáni helyzettel erősen rokon. Ismét magasra csaptak az antikorszakos gondolkodás tarajos hullámai. Azok árján pedig a bűnbakkeresésnek ismét nagy az ázsiója.

2. A mai társadalom zömét a jelen előadásban taglalt kérdések egyáltalán nem foglalkoztatják, vagy alig érintik. Ha mégis tudnak valamit róla, ha van róla véleményük, azt kicsit is távolabb senki sem hallja. Ők alkotják a „népet”, tagjai természetesen jogilag ugyan a nemzetnek a részei, ám létfeltételeik (nem ritkán vérlázító) hiányosságai objektíve kirekesztik onnan. Fejük felett a kettős struktúrájú nemzet mentalitásában, világlátásában, történelemszemléletében merőben különböző két része egymással gyilkos küzdelmet folytat.

3. Horváth Zoltán 1961-es könyvének állításával szemben a századelő állagörző liberalizmusának is voltak az ország korszerűsödését szolgáló eredményei. A hatalomnál gyorsabban haladni óhajtó progresszióon belül 1906-ban következett be az a szakadás, amely végzetesen elszigetelte a polgári radikálisokat. Többé nem lehetett középen állni, nem lehetett kompromisszumot keresni. Azok – lettek légyen nem zsidó vagy zsidó származásúak –, akik bár tudták-látták, hogy bőven van mit tenni az ország korszerűsítéséért, *szintén* elzárkóztak a polgári radikálisoktól. Kizárólag a hatalom oldalán, a hatalmon lévőkkel való kompromisszumkeresésben látták az előrelépés lehetőségét. Vázsonyi Vilmos és elbarátai politikája is ezt mutatja. Mai kifejezéssel élve: a polgári radikálisok rendszerváltásban gondolkodtak, a mérsékelt progresszívek a rendszeren belül sürgették a változásokat.

A helyzetet – sok egyéb mellett – Szekfű Gyula magatartása is jól szemlélteti. Az 1913-ban *A száműzött Rákóczi* című könyvével magát országos botrány kellős közepén találó szerző sem kért a polgári radikálisok támogatásából, mert abban a halál csókját látta.²¹ 1927-

²⁰ 2004. május 1-jétől hazánk és Szlovákia, valamint Csehország egyszerre nyert tagságot. Tehát, ha úgy tesszük, a versailles-i békerendezés egyik volt kedvence, Csehszlovákia, valamint erős kárvallottja, a trianoni Magyarország került akkor egy szövetségi rendszerbe. Románia 2007. január 1-jétől, Horvátország 2013. január 1-jétől kapott uniós tagságot. Szerbia pedig társult tagként várakozik bebocsáttatásra, s mivel a vágyott jövő megvalósulásához az igenlő magyar voksra is szüksége van, ezért jó ideje lényegesen rokonszenvesebb arcukat mutatja felénk, mint amit a történelem során nem kevés és véres alkalmakkor kellett megtapasztalnunk.

²¹ DÉNES Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Akadémiai, Budapest, 1976, 110–112, 114.

ben pedig a Magyar Szemle szerkesztőjeként Szekfű a kurzus legrosszabb arcát idézve, nevüket sem említve, elrettentő példaként, őket nagyzási hóbortban szenvedőknek aposztrofálva ír Jásziról és munkatársairól.²² Aztán majd elismeri, hogy igazságtalanul éri őket a magyartalanság vádja – ám ezt csak magánlevélben teszi.²³

Bár magukat polgárinak nevezték, tragédiájukra/tragédiánkra a polgárság zöme elhatárolódott tőlük. Értelmiségi csoportosulásként működtek. Egyik legmaradandóbb alkotásuk azoknak a munkástanfolyamoknak a megszervezése, ahol tanulni vágyó munkások és diákok százainak adtak komolyabb műveltségi anyagot. Amikor Jászi és elvbarátai oly kiméretlenül ostorozzák az – úgymond – feudális Magyarországot, akkor fegyvereik éle számtalanszor a zsidóság jelentős részét is megsebzí. Jól mutatja ezt a Huszadik Század 1917. évi, zsidókérdést taglaló nevezetes vitája.

Jászi Oszkárt gyakran érte az antiszemitizmus vádja, nem ritkán kapta, kapja meg az „önantiszemita” minősítést. Mélyen igaztalanul. Mert nem tett mást, mint – ma is tanulhatnának tőle sokan, oly éles nyelvű kritikusok – „csupán” egyetlen mércével mért. Szabó Ervinnek a koporsójánál mondotta: „Ez ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.”²⁴

Tudjuk, tévedett. Ám, ha a tisztelt Hallgató honunkban ma is sok ragadozó rittert, kegyetlen pénzváltót, ateista papot lát, akkor azért se magát, se Jászi Oszkárt ne okolja. A számtalan ok egyikét bizonyosan megtalálja Jászi valós történelmi szerepe meghamisításában.

Míg Ady Endre igen, Jászi Oszkár és elvbarátai nem voltak forradalmárok. „A forradalmak nem csinálják, a forradalmak születnek” – írja visszaemlékezésében Jászi. Ilyenkor az ésszerű lépések, cselekvések varázsütésre megszűnnek, „s helyettük rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett »egyéniségeknek« is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik”.²⁵ A forradalmi hullám emelte őket a magasba, ám ők a hatalmat nem tudták megszilárdítani, az előző rendszer hagyta csódtömeget nem tudták eredményesen kezelni. Ehhez idő kellett volna, az ellenben nem adatott meg nekik, mert a szomszédos nemzetek mohó nacionalizmusa a maga zsákmányát akarta. Mohóságuk sikerét döntően az segítette, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút. Ám jelentős tényező volt, hogy a magyar forradalom vezetői nemigen tudtak mit tenni a „rejtelmes mágneses mezőkkel”. E mágneses mezők kevésbé lettek volna rejtelmesek számukra, ha van bennük megfelelő kormányzó erő. Ha legfőbb nemzetiségpolitikai vezetőjük – pedig mily sokat tudott a nemzetiségi kérdéstről – nem azzal a jóhiszeműséggel van irántuk, amely majd a kisantant csapdájába is belevezeti. Amikor a forradalom vezetői március 20-án – döntő

²² SZEKFŰ Gyula: *A magyar folyóirat problémája*, Magyar Szemle 1927/1., 2. Lásd HUSZÁR Tibor: *A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927–1937*, Valóság 1993/12., 67, 88. Vö. még PELLE János: *Jászi Oszkár, XX. Század Intézet*, Budapest, 2001, 286.

²³ HUSZÁR: *I. m.*, 79.

²⁴ Idézi például LITVÁN: *I. m.*, 130.

²⁵ Idézi Litván György: *Uo.*, 129.

mértékben az antant (saját érdekei szempontjából is kétbalkezes) politikája következtében – kieresztik a hatalmat a kezükből, Jászi régen nem miniszter. Már december 10-én (ismétlem) lemondott tárca nélküli nemzetiségügyi miniszter állásáról, hivatalos felmentésére január 19-én kerül sor.

1936. március elsején unokatestvérének, Liebermann Pálnak vallja: „Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? [...] A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.”²⁶

Jászinak természetesen igaza van abban, hogy a kurtanemesnek vagy a paraszti sarjnak a politizálás terén volt bizonyos előnye „egy idegen faj emberével” szemben Magyarországon a 20. század elején is. Ám amint a századelőn nem akar tudni a frissen asszimiláltságának tényéről, most ellenben annak súlyát a valóságosnál jóval nagyobbra teszi. Hiszen a szintén frissen asszimilált Vázsonyi Vilmosnak a politikai életútja önmagában is mutatja, hogy Jászinak sem volt megtiltva körültekintőbben, türelmesebben küzdeni politikai céljaiért. A „vázsonyizmus” az ő radikalizmusának a közelébe sem ért, ám az is egy jobb Magyarországot akart. Higgadtabb politikai gyakorlat meghozhatta volna a felismerést, hogy a politika valóban „nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga”. Annak a belátása pedig hozhatott volna részeredményeket. Jászinak mélyen igaza van abban, hogy „az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell”. Ám az igazán kiemelkedők – és ő bizonyosan ilyen volt – esetében a tanulási idő lerövidülhet. A gondolatmenetet záró mondatát – „talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna” –, annak mázsás terhe alatt ő csak a *talán* szócskával együtt volt képes leírni.

A Jászi nagysága előtt fejet hajtó történész azonban leírja: hevesebb és türelmetlenebb volt, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.

*

Jászi Oszkár kudarcos évtizedei az emberiség azon időszakára esnek, amikor a kapitalizmus humánusabb arcot öltött. Azután a múlt század hetvenes éveinek végétől lábra kapott neoliberalizmus visszavezetett bennünket oda, ahol bérből és fizetésből csak megélni lehet, míg a vagyonszerűen felfogott tőke mind több hasznot hajt.

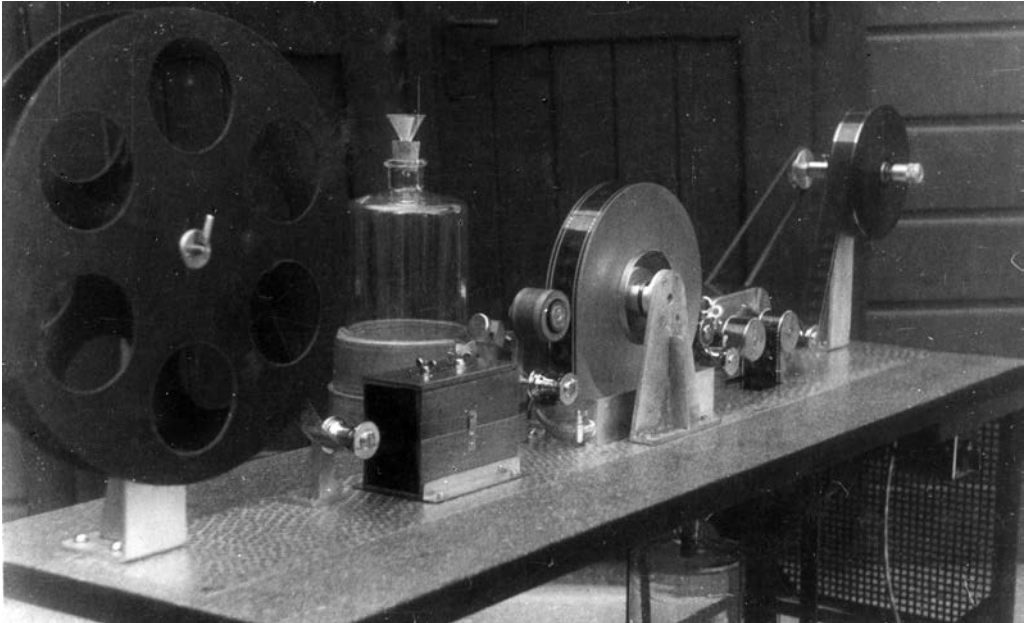
Nagy kérdés, hogy a kátyúból a történelem szekere hogyan kerül majd ki.

A demográfiai robbanás, a féktelen fogyasztási vágy kontra számos nagytérség lakossága túlnyomó többségének kilátástalan nyomora, a klímakatasztrófa felé sodródásunk, az euro-atlanti térség eszmei elsivárosodása kontra más nagytérségek fundamentaliz-

²⁶ JÁSZI *Válogatott levelei*, 370. Citálja PELLE: *I. m.*, 238; GYURGYÁK: *I. m.*, 163. Litván György – bár bizonyosan ismerte – nem.

musának párbeszéd-képtelensége a legmélyebb borúlátásra is okot ad. A józan mérték-tartás mégis minden jóslattól óv bennünket.

A parányi magyar sors javarészt – az eddiginél is erőteljesebben – a nemzetközi erő-terek küzdelmétől, a globalizáció útjaitól befolyásoltan formálódik majd. Ám ez szemnyit sem csökkenti a magyar nemzet vezetőinek és tagjainak felelősségét. Ady Endre örökségét fel kellene ébreszteni, Jászai Oszkárét pedig a maga valójában kellene széles körök elé tárni.

Saját tervezésű filmpolirozó berendezése, amely még a '80-as években is üzemben volt a budapesti filmlaboratóriumban (az eljárás célja a régi elhasználódott kópiák karctalanítása volt, amit 70%-os sikerrel el lehetett végezni ezzel a berendezéssel)